

TIPURI DE CONSTRUCȚIE ALE MORMINTELOR ÎN NECROPOLA DE SUD-EST A MUNICIPIULUI NAPOCA

Ioana Hica

Cuvinte cheie : necropolă, sarcofag, inventar funerar

Mots clé : nécropole, sarcophage, inventaire funéraire

Résumé : *On présente les conditions que ont mené à la découverte d'une des nécropoles romaines de l'ancienne ville Napoca. Nous avons fouillé 135 tombes, dont une d'incinération, les autres 134 à inhumation. Selon leur type de construction on distingue à notre avis huit catégories :*

- 1. inhumation dans des fosses simples (PL I/2)*
- 2. inhumation dans des fosses simples avec couvercle plat (dalles en calcaire briques ou tuiles) (PL. II/ 1-2)*
- 3. sarcophages taillés en bloc monolytique à couvercle plane (PL III/ 1-2)*
- 4. sarcophages de même forme que le type 3, mais à couvercle avec des acrothères (PL III/ 3-4)*
- 5. inhumation dans des coffres en pierre calcaire (PL I / 1, 3-4)*
- 6. coffres bâtis en briques superposés (PL II/ 3-4)*
- 7. coffres en briques et tuiles (PL IV/ 2-3)*
- 8. coffres en briques et tuiles entourés d'un bord (PL IV/1)*

Deux tombes M 100 et M XIII R dispose d'une construction spéciale (PL V).

La nécropole a relevé maints problèmes de chronologie parce que la plupart des tombes sont dépourvues de mobilier funéraire, conséquence des profanations où bien l'inventaire funéraire manquait dès le début. En échange, un assez grand nombre de tombes renferment dans leur construction des monuments en calcaire cassés ou intacts provenant des enterrements plus anciens.

La majorité de la nécropole appartient chronologiquement au IIe –IIIe siècles, mais les tombes à tuiles et celles à réutilisations doivent être datées après la retraite de l'administration romaine (a. 271) ou même au début du siècle suivant.

Cercetările arheologice întreprinse în vechile aglomerări urbane din Dacia au demonstrat faptul că, exceptând capitala Ulpia Traiana Sarmizegetusa ruralizată în timp, celelalte orașe antice au evoluat și s-au dezvoltat pe același teritoriu păstrându-și și consolidându-și statutul.

Evul Mediu și apoi epocile următoare au înglobat vestigiile romane în aria lor de cuprindere, dar nivelele de locuire succesive le-au afectat în cea mai mare parte pe cele antice. Cu toate acestea, săpăturile arheologice au reușit să pună în valoare numeroase aspecte ale vieții cotidiene, printre care cele referitoare la riturile și ritualurile de înmormântare.

Este cunoscut faptul că în antichitate, cimitirele se aflau în afara zidurilor de incintă ale orașelor, de-a lungul principalelor drumuri de acces spre și dinspre celelalte localități.

Obiceiul este valabil și în cazul municipiului Napoca, unde descoperirile întâmplătoare au arătat că funcționau concomitent mai multe cimitire. Numărul mormintelor dezvelite fiind însă redus, nu s-a putut contura suprafața și raportul cronologic între locurile respective de înhumare.

O excepție o formează vasta zonă de înmormântări aflată la sud-est de centrul municipiului Napoca, de-a lungul actualului Bd. C-tin Brâncuși (fost str. Gheorgheni) și pe platoul ce se ridică spre răsărit de linia străzii. Cu ani în urmă acesta era străbătut de străduțe înguste paralele – str. Plugarilor, Muncitorilor, Dantelei, etc. cu locuințe modeste, alternând cu zone de maidan.

Prima atestare a existenței unor morminte romane în arealul menționat o datorăm arheologului Torma Károly, cel care în 1879 amintește 15 sarcofage descoperite cu ocazia unor lucrări edilitare pe actualul bulevard C. Brâncuși. Dintre acestea, unul avea drept capac o *piatră de calcar cu muluri și inscripție*. Se poate deduce că este vorba de o stelă funerară aflată în poziție secundară¹. În primele decenii ale sec. al XX – lea, în aceeași zonă au fost scoase la lumină alte sarcofage din calcar sau ciste din cărămizi fără obiecte de inventar².

Apoi, în 1933 cu ocazia unor lucrări de canalizare pe platoul aflat după cum am spus la est de bulevardul amintit, pe str. Plugarilor s-au descoperit cinci morminte de înhumație, dintre care patru în sarcofage sau de tip *cistă* și unul din țigle pe cant cu acoperișuri-lespede din calcar. Deși nederanjate în antichitate, acestea erau lipsite de inventar. Caracteristicile de construcție și ritualul l-au determinat pe arheologul Oct. Floca, cel care a supravegheat lucrările și publicat rezultatele, să le considere romane târzii, eventual legate de creștinism³.

Peste aproape 40 de ani, amplificându-se numărul cercetărilor în domeniul riturilor și ritualurilor funerare s-a încercat stabilirea unor criterii de încadrare cronologică a mormintelor în general, chiar și în lipsa unor obiecte de inventar. Atunci s-a făcut referire din nou la *grupul din str. Plugarilor* aducându-se argumente pentru o încadrare romană târzie⁴.

¹ Torma 1879, 97-98, nr. 25; CIL III 7669; Ardevan, Hica-Cîmpeanu 1985-1986, p. 550.

² Covaciu 1926-1928 (1929), p. 221-223.

³ Floca 1941, p. 13-16, 47-48, 89.

⁴ Wolski 1971, p. 585-597.

Pe parcursul timpului, unele argumente s-au dovedit nesigure, în schimb au apărut elemente noi, pe temeiul cărora ar fi posibilă departajarea cronologică a mormintelor *clasice* din sec. II-III, față de cele *târzii*⁵.

Informațiile scrise referitoare la aglomerarea mormintelor în zonă, dar și existența terenurilor virane între str. Plugarilor-Muncitorilor, etc. au determinat începerea săpăturilor arheologice sistematice în 1972, cu fonduri reduse, limitate și de spațiul liber de pe platou, până în 1977.

În sfârșit, odată cu demolarea și reconstrucția cartierului, în 1985 s-au reluat cercetările la un nivel superior din punct de vedere financiar, dar cu dezavantajul de-a lucra în paralel cu șantierul de construcții, împrejurare care a produs distrugerea multor morminte romane. În campaniile din anii 1987-1989 am lucrat pe șantierul arheologic împreună cu prietenul C. Pop.

Cercetările s-au încheiat în 1990, o mică suprafață de teren rămânând neexplorată.

Rezultatele s-au concretizat în descoperirea a 135 de morminte, dintre care 134 de înhumăție și a unei gropi, posibil de incinerăție. Aceasta din urmă putea fi și loc de ofrandă legat de banchetul funerar, conținând doar o cenușă foarte fină, fără alt adaos. De la încheierea lucrărilor au mai fost identificate în zonă două morminte – unul în sarcofag de calcar cu acoperiș în două ape și acrotere, altul probabil o cistă din plăci cu inscripții, degajat parțial⁶.

Numerotarea mormintelor a început cu prima descoperire din 1972 cu cifre arabe, dar pe parcurs am numerotat 17 morminte folosind cifre romane, subliniind prin aceasta deranjarea lor de două ori, odată în antichitate, a doua oară în cursul lucrărilor edilitare. Alt grup la care s-a lucrat tot sub presiunea acelorași constructori cuprinde 18 morminte notate de asemenea cu cifre romane însoțite de litera „R”. Cercetările și supravegherea acestora a fost realizată de către colegul R. Ardevan.

În cele din urmă, chiar dacă nu toate descoperirile au beneficiat de observații complete s-a reușit delimitarea ariei de înmormântări care s-au succedat pe o perioadă îndelungată de timp, înainte și după retragerea aureliană.

Dincolo de faptul că majoritatea mormintelor au fost deranjate și fără obiecte de inventar, caracteristica generală a cimitirului a fost utilizarea sa de către o populație modestă din punct de vedere social. Din totalul descoperirilor funerare, doar 16 s-au găsit *in situ*, multe însă au fost parțial *cercetate* de jefuitori.

În schimb, necropola s-a dovedit bogată în monumente sculpturale de calcar, iar varietatea tipurilor de îmbinare și construcție a mormintelor este o dovadă certă a stăpânirii meșteșugului și talentului creativ de către artizanii locali.

Clasificarea descoperirilor funerare conform trăsăturilor comune poate fi

⁵ Benea, Hica 2004, p. 112-153.

⁶ Ardevan 2004-2005 (2007), p. 189-194.

realizată după importanța acordată uneia sau alteia dintre caracteristici, cu condiția ca analiza să răspundă întrebărilor esențiale legate de cronologia generală sau orizontală în cimitirul de la Napoca.

Încercările de-a găsi cea mai bună metodă pe baza materialelor folosite: calcar, cărămidă, țiglă sau diferitele combinații ale acestora n-au dus întotdeauna la concluzii de natură istorică sau cel puțin legate de succesiunea înmormântărilor⁷.

În schimb, se pare că cercetarea bazată pe modalitățile de construcție ale mormintelor are mai multe șanse de reușită. Dacă luăm în discuție cele 135 de morminte descoperite până în anul 1990 inclusiv, deși continuă să apară izolat câte un nou sarcofag sau cistă, trebuie să observăm de la bun început că peste 20 de morminte nu pot fi folosite la o eventuală analiză. Motivul este starea lor de conservare prea fragmentară și (sau) răvășită, pentru a fi utile, mai mult decât a fi doar înregistrate ca prezență.

Celelalte, peste 110, cu excepția singurului presupus mormânt de incinerare sunt de înhumare și se grupează după opinia noastră în opt tipuri de construcție: 1. înhumare simplă; 2. înhumare în groapă cu acoperiș; 3. sarcofag monolit cu capac lespede; 4. sarcofag monolit cu acoperiș în două ape și acrotiere; 5. înhumare în cistă de calcar pe cant; 6. cistă clădită din cărămizi suprapuse; 7. cistă din cărămizi și țigle pe cant; 8. cistă din cărămizi și țigle pe cant cu ramă sau bordură. S-au observat de asemenea două ciste cu o construcție foarte elaborată de un tip aparte pe care le vom descrie în încheierea categoriilor enunțate.

1. Cel mai simplu, prezent în doar șase cazuri a fost în groapă rectangulară, fără vreo amenajare. Probabil inițial, la suprafața pământului, mormântul era marcat în vreun fel, fiindcă nu s-au descoperit suprapuneri, cu o excepție unde este vorba probabil de un mormânt familial (M.80 și M.88)(Pl. I/1,3-4).

Se remarcă M.37 de copil *in situ*, cu piese de inventar databile în a doua jumătate a sec. al II-lea. Alte două morminte nr. 83 și 88, deși neatînse, nu aveau lângă schelet nici un obiect (Pl. I/2,4).

2. Un al doilea tip este reprezentat de înmormântările în groapă rectangulară cu un capac simplu, neted, din materiale diferite. Uneori s-a folosit un șir de țigle alăturate sau cărămizi bipedale, dar și plăci din calcar, unele reutilizate. Spre exemplu, în cazul lui M.93, una dintre cele cinci plăci care alcătuiau acoperișul era o parte dintr-un perete lateral de *aedicula* cu stâlp angajat, decorat în basoreliev (Pl. II/1-2).

3. O a treia categorie existentă în necropola de sud-est de la Napoca o reprezintă cea a sarcofagelor monolit din calcar cu acoperișuri plane din același material. Dintre cele zece descoperiri de acest fel, M.66 este deja cunoscut grație capacului, care inițial constituise partea inscripționată a unei stele funerare, mai lungă decât sarcofagul⁸ (Pl. III/1-2).

⁷ Hica 1999, p. 99-102; Benea, Hica 2004, p. 119-122.

⁸ Ardevan, Hica 2000, p. 245-246, fig. 2a-b.

Din același grup face parte și Mormântul V R, de asemeni publicat, un sarcofag de copil *in situ* fără inventar. Capacul său era format din două monumente reutilizate: fragment de stelă funerară cu inscripție și altul arhitectonic, decorat cu denticole și spirale sculptate⁹. Se remarcă faptul că după atâtea sute de ani de când mormântul a stat sub pământ în mediu umed, literele incizate ale stelei funerare încă se păstrează conturate cu vopsea de miniu. Poate și aceasta este o dovadă a calității materialelor folosite de lăpicișii antici. Am considerat că din aceeași categorie ar fi putut face parte și al unsprezecelea sarcofag monolit de adult, M.52, care însă n-avea capac. Din această cauză, el poate face parte și din a patra grupă tipologică.

4. Aceasta este ilustrată de cinci sarcofage monolit cu acoperișuri în două ape și acrotiere la colțuri. Această categorie se pare că a fost cea mai expusă jefuirii, mormintele nefiind inițial îngropate sub pământ. Totuși sarcofagul de copil M.76 cu un acoperiș cioplit destul de stângaci, n-a fost deranjat. Avantajul descoperirii unor astfel de morminte cu astfel de capac îl constituie faptul că încadrarea lor cronologică nu este controversată. Ele sunt datate de cercetătorii în domeniu, în plină epocă romană, chiar și în lipsa vreunui obiect de inventar (Pl. III/3-4).

5. O a cincea categorie o formează inhumăția în ciste de calcar construite din plăci. Exemplarele de acest fel sunt puține, dar au dat ocazia lăpicișilor de la Napoca să-și demonstreze talentul și ingeniozitatea în improvizații. Să exemplificăm prin îmbinarea cistei lui M.28 din plăci de grosimi diferite, înfipte pe cant, iar sub craniul copilului înhumat s-a folosit colțul interior al unui sarcofag mai vechi, aproape miniatural¹⁰. Apoi este de remarcat cioplirea plăcii estice a mormântului nr. 77, care făcuse inițial parte dintr-un perete lateral de *aedicula*.

Aproape fără excepție, cistele din plăci pe cant au fost lucrate parțial sau în totalitate din monumente romane mai vechi, cioplite și adaptate unei noi întrebuințări. Astfel este M.80 (Pl I/1,3-4) și în special M.59, ambele publicate deja. Acesta din urmă cuprindea în construcția sa nu mai puțin de șase monumente reutilizate¹¹.

Oricât de spectaculos ar fi materialul epigrafic și sculptural recuperat din demontarea cistelor și ajuns în posesia Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei, în cimitirul la care ne referim, cărămida este cel mai frecvent folosită.

Cistele lucrate exclusiv din cărămizi sau combinații de cărămizi cu țigle, la care uneori s-au adăugat și pietre de calcar se prezintă cu o mare varietate de aspecte, urmare a posibilităților multiple pe care le oferă proporția diferită în care s-au îmbinat cele trei componente.

Rareori un mormânt a fost construit dintr-un singur material. Cărămizile, au dimensiuni diferite, unele reutilizate sunt de hipocaust, acoperișurile pot fi din

⁹ Benea, Hica 2004, p. 135-136, Pl. VIII.

¹⁰ Benea, Hica 2004, p. 132, Pl. VII/5-7.

¹¹ Benea, Hica 2004, p. 134, Pl. III, IV/ 2, 4-5.

cărămizi bipedale, țiglele au borduri în două variante, în cazuri izolate s-au folosit și olane.

Din punctul de vedere strict al construcției, cel mult frecvent a fost tipul de cistă pe care l-am numit generic *din cărămizi suprapuse*, chiar dacă în compunerea sa există și celelalte materiale.

6. În clasificarea propusă de noi aceasta este a șasea categorie și cuprinde aproximativ 40 de morminte. Multe au fost incomplete, cu acoperișuri sparte, doar M.75, cenotaf s-a descoperit *in situ*. Cărămizile ce alcătuiau cistele au fost legate fie cu pământ, fie cu mortar, locul craniului fiind marcat printr-o cărămidă plasată în pantă, asemănător unei *perne*. Indicarea locului unde era poziționat craniul s-a dovedit importantă în numeroasele cazuri în care scheletul fusese puternic deranjat sau uneori se păstrasera doar resturi de schelet, fiind dificil de stabilit orientarea mormântului. Primele două morminte descoperite în 1972, M.1-2 au aparținut unor copii, probabil din aceeași familie, cistele fiind unite printr-un perete comun.

Altă cistă tot de copil, M. 9 avea pereții din cărămizi nearse, iar capacul era o combinație de cărămizi bine arse, țigle și din nou cărămizi nearse. Constructorii de azi numesc acest material-argilă plastică. Unele morminte aveau pereții din rânduri suprapuse de cărămizi, alternând cu țigle în așa fel tăiate, încât acestea conturau de jur împrejur ultimul nivel de construcție.

Un alt mormânt M. 24 – cistă din rânduri suprapuse, dintre care șase din cărămizi și al șaptelea din țigle avea o deschidere lungă de doar 10 cm și nici o urmă de schelet, ceea ce ne-a condus la presupunerea că avem de-a face cu un *cenotaf*.

La fel, M.75 – o cistă din șase rânduri suprapuse, dintre care primele patru de la bază – cărămizi de hipocaust, iar următoarele două din cărămizi dreptunghiulare fusese construită cu un real simț artistic. Astfel, pe ultimul nivel de construcție, la mijlocul fiecărei laturi, în loc de o cărămidă se așezase câte o țigla întregă cu bordurile profilate în sus, iar fiecare colț al cistei fusese marcat prin câte o *tegula mammata*, de asemenea cu protuberanțele în sus.

Capacul din trei cărămizi bipedale alăturate fiind mai scurt decât cista am remarcat imediat aspectul aparte al lui M.75, care însă nu conținea oseminte, iar spațiul interior extrem de redus plin cu pământul scurs printre cărămizile capacului ne-a dus cu gândul tot la un *cenotaf*.

Tot în cadrul grupului la care ne referim s-a observat o particularitate de construcție, aceeași la două alte descoperiri. Spre exemplu la Mormântul XII R, cărămizile ultimului nivel al laturilor lungi ale cistei au fost deplasate spre exterior lăsând o bordură interioară, potrivită pentru sprijinirea unui capac plan, etanș.

La fel, se prezenta M. 95 cu diferența că aici e mai probabilă existența inițială a unui acoperiș în două ape, lățimea cistei fiind mai mare. Ipoteza noastră e sprijinită și de cele șase olane fragmentare găsite printre resturile capacului. Mormântul fusese de altfel, finisat cu grijă: interiorul făcând cu *argilă plastică*, iar la exterior, capătul sud-estic sprijinit cu un fel de *contrafort din cărămizi pe cant* (Pl. II/4).

O altă cistă, construită în mod clasic din cărămizi suprapuse deși fără capac conținea un schelet parțial deranjat, în schimb de la bazin în jos era *in situ* (Pl. II/3-M. 81).

7. Un al șaptelea tip de construcție îl constituie cistele îmbinate din cărămizi pe cant. Această modalitate foarte economică pare a fi o replică la cistele din plăci de calcar. Mormântul era construit astfel: odată săpată groapa rectangulară la o anumită adâncime aceasta era căptușită cu unul sau mai multe rânduri de cărămizi sau țigle pe cant. Din această categorie s-au descoperit puține morminte, majoritatea prea fragile pentru a rezista presiunii pământului și bineînțeles jefuitoarelor din epocă (Pl. IV/2).

Două ciste M.64 și Mormântul XIII au fost lucrate numai din țigle și anume laturile de est și vest din câte o țiglă, iar cele de sud și nord din câte două țigle pe cant (Pl. IV/3).

8. Un alt tip de construcție sau poate doar o variantă a celui precedent este format din ciste îmbinate din cărămizi și țigle pe cant, cu ramă sau bordură. Este aceeași metodă de căptușire a unei gropi rectangulare, cu adăugirea la exterior a unei rame dintr-unul sau mai multe rânduri de cărămizi culcate, peste care urma depunerea unui capac plan. Atât în pereții cistelor cât și la acoperișuri s-au utilizat și țigle sau mai rar, plăci de calcar.

Cea mai clară ilustrare a acestui tip de construcție o vedem la Mormântul VI, deși s-a descoperit secționat de lucrările edilitare (Pl. IV/1).

Folosirea în combinație a celor trei tipuri de materiale a creat ocazia unor soluții de construcție extrem de variate și ingenioase.

În două cazuri s-a observat o soluție precară, mai precis sărăcăcioasă în cadrul acestui tip de construcție. De exemplu M. 97 a constat în săparea unei gropi rectangulare complet necăptușite în schimb, pe marginea ei s-au înșirat două rânduri de cărămizi suprapuse (între care și o țiglă). Ultimul rând fusese deplasat spre exterior ca și în alte cazuri permițând sprijinirea unui acoperiș plan.

La mormântul M. XI R s-a procedat similar, cu diferența că groapa rectangulară necăptușită avea o bordură construită din patru rânduri de cărămizi suprapuse.

O altă caracteristică de construcție observată în necropola de sud-est a municipiului Napoca a reprezentat-o forma trapezoidală a câtorva ciste din calcar sau cărămizi și țigle pe cant.

Importanța prezenței acestei forme rezultă din faptul că ea, asociată cu alte elemente a fost încadrată cronologic în perioada romană târzie și va deveni tot mai frecventă dincolo de sfârșitul secolului al III-lea d. Chr. Se pot cita analogii din necropolele de la Callatis, dar și din Pannonia și Noricum¹².

¹² Iconomu 1969, 85-90, fig. 6-7; Preda 1980, 90, M59, 138, PL. IV, 107, M280; Vágó-Bóna 1976, 57, M. 961, fig. 49; Kloiber 1957, 49, M.81/1951 Pl. XVIII

În legătură cu cistele trapezoidale singura dificultate pentru noi a fost de-a stabili dacă forma a rezultat în urma unei intenții conștiente sau a fost o îmbinare cauzată de materialele eclecticice, inegale ca dimensiuni, folosite.

Totuși cel puțin două morminte din cimitirul la care ne referim au fost construite intenționat de formă trapezoidală.

În sfârșit, două morminte M. XIII R și M. 100 s-au remarcat prin ingeniozitatea combinării cărămizilor, țiglelor și calcarului. Ambele fac parte din categoria cistelor cu bordură sau fără. Astfel, în cazul lui M. XIII R, groapa rectangulară a fost căptușită cu un rând de cărămizi pe cant, iar fundul era dintr-un șir de țigle cu marginile profilate în sus. Deasupra pereților se sprijinea o bordură din trei rânduri de cărămizi suprapuse, totul închis cu un capac din două straturi de bipedale lipite cu mortar gros, peste care s-a mai adăugat un rând de țigle. Acestea pentru a putea să se suprapună etanș au fost tăiate pe lungime, marginea reliefată fiind pusă în așa fel încât cuprindea cele două nivele de cărămizi bipedale. Pe marginea gropii spațiul era umplut cu fragmente de cărămizi macerate și mortar. Mai spre suprafață conturul pământului de umplură era subliniat printr-un rând de țigle și cărămizi pe cant. Urma iarăși un strat de pământ peste care urma o placă de calcar. Aceasta s-a dovedit a fi mai scurtă decât lungimea propriu-zisă a mormântului.

Complexitatea construcției lui M. XIII R a avut un scop bine determinat: crearea unui fals mormânt de la placa de calcar până la acoperișul din două rânduri de cărămizi și unul de țigle (de unde se continua în jos groapa sepulcrală propriu-zisă).

Astfel a fost protejat mormântul de acei jefuitori foarte răspândiți în epoca romană și mai târziu, M. XIII. R numărându-se printre puținele morminte *in situ* păstrate, cu inventar funerar. De la nivelul actual până la fundul cistei fiind o adâncime apreciabilă, pereții cistei s-au înclinat spre interior, încât pentru a cerceta scheletul a fost nevoie să se demonteze o parte din latura de sud (Pl. V/3-4).

Dacă M. XIII. R face parte conform clasificării noastre din tipul 8 adică cistă din cărămizi pe cant cu bordură, mormântul nr. 100 este tot o cistă improvizată din plăci diferite de calcar completate cu cărămizi și se încadrează mai aproape de tipul 5. Fiecare latură a sa era lucrată altfel. Forma cistei era clar trapezoidală. Capătul vestic era format dintr-o placă de calcar pe cant completată spre sud cu o cărămidă în picioare. Peretele sudic era format din două plăci de calcar, dintre care una decorată cu denticole (aceasta provenită dintr-un monument arhitectonic anterior), urmau două cărămizi lipite între ele pe verticală, apoi un grup de șase cărămizi înguste, suprapuse, culcate. Capătul estic era format din două bucăți de calcar semicirculare, iar latura nordică era un perete întreg lateral de *aedicula* fracturat, cu reprezentarea în basorelief la exterior. Fundul cistei era din cărămizi, iar capacul lipsea. Mormântul fusese deranjat în antichitate, iar printre fragmentele de cărămizi din interior care probabil făcuseră parte din acoperiș s-a găsit un olan.

În afara ineditei îmbinări de calcar și cărămidă la M 100 se mai poate menționa faptul că înălțimea pereților cistei scade treptat, de la vest spre est (Pl. V/ 1-2).

În concluzie, necropola de sud-est a municipiului antic Napoca, cunoscută și sub denumirea de cea din „str. Plugarilor” cuprindea un număr apreciabil de morminte începând cu atestările cele mai vechi din zona bulevardului Brâncuși, apoi cele de la începutul sec. XX¹³ și până la primele cinci descoperite în 1933 pe platoul în discuție. Urmează mormintele cercetate sistematic dar cu intermitențe între 1972-1990 inclusiv, în număr de 135 la care am putea adăuga aproximativ 20 de înmormântări distruse de lucrările edilitare în 1985, până la intervenția arheologilor. Dacă luăm în considerare o restrânsă porțiune încă necercetată considerăm că cimitirul trecea de 250 de morminte eșalonate cronologic din plină epocă romană până dincolo de retragerea aureliană.

Revenind la analiza celor 135 de morminte, în condițiile în care majoritatea au fost deranjate de jefuitori și fără obiecte de inventar cu încărcătură cronologică ar fi de remarcat că este vorba de un cimitir aparținând unei populații modeste. Au existat și descoperiri nederanjate care n-au avut nici o piesă de la bun început. În aceste condiții, diferențele de datare s-au bazat în mare parte pe analiza atentă a tipurilor de construcție. Astfel, cu excepția unui mormânt – inhumăție simplă cu inventar databil în sec. II și a sarcofagelor din calcar cu acoperișuri în două pante și acrotere la colțuri încadrabile în plină epocă romană, pentru restul mormintelor ne-am bazat mai mult pe analogii legate de caracteristicile constructive.

Din păcate, săpăturile arheologice din celelalte municipii din Dacia sunt sporadice sau n-au ajuns în faza de publicare (în ceea ce privește domeniul riturilor și ritualurilor de înmormântare).

În schimb, în alte provincii, unde continuă aceeași stăpânire neîntrerupt pe durata mai multor secole decât în Dacia, unele tipuri de construcție sunt, cu sau fără obiecte de inventar similare, chiar până la identitate, cu unele morminte din necropola de sud-est de la Napoca.

După cum am anticipat, mormintele de formă trepezoidală, ca precursori ale celor merovingiene sunt databile în epoca romană târzie.

Pe baza numeroaselor analogii, cistele lucrate din țigle înfipite pe cant beneficiază de aceeași încadrare. În săpăturile de la Napoca s-au descoperit în total trei exemplare, adică dacă includem și cista descoperită în 1933.

De altfel, utilizarea țiglelor este frecventă în necropola de sud-est. În cazul lui M.31, groapa rectangulară a fost acoperită cu un șir de țigle, în schimb ele intră frecvent în construcția pereților, interior și acoperișurilor cistelor clasificate de noi în tipurile 6,7, 8.

S-a remarcat faptul că țigla e mai rar utilizată la cistele clădite din cărămizi suprapuse – tipul 6, în timp ce este ingenios folosită la cistele din cărămizi pe cant cu sau fără bordură. În majoritate țiglele aveau aceleași dimensiuni, cele două margini

¹³ Covaciu 1926-1928 (1929), p. 221-223.

opuse fiind profilate identic. Există însă un mormânt, nr. 82, cistă de tipul 8, în construcția căreia, în afara unor cărămizi și țigle binecunoscute, latura de est și vest era formată din câte o țigla cu marginile opuse *teșite alternativ*. Același tip, până acum nemaîntâlnit în cercetările arheologice de la Cluj se combină în pereții de nord și sud cu celălalt fel *clasic* de țigle și cărămizi la cista mormântului nr. 82.

Din punct de vedere cronologic, rămâne de văzut dacă cistele în componența cărora se regăsesc țigle, fără alte elemente de datare sigură pot fi încadrate dincolo de sfârșitul sec. al III-lea. Este posibil ca răspunsul să-l ofere tot analogiile cu alte provincii care beneficiau de continuitate romană târzie, pe plan politic.

Cistele lucrate în exclusivitate din cărămizi sau mai des în combinație cu țigle ori cu fragmente de calcar au oferit ocazia meșteșugarilor în domeniu să-și dovedească priceperea. S-a remarcat varietatea dimensiunilor cărămizilor folosite, prezența unei calități nemaîntâlnite în alte necropole – cea a cărămizilor nearse, identificată azi ca *argilă plastică*.

Să accentuăm din nou calitatea artistică a mormântului nr. 75, cu linia mediană a fiecărei laturi marcată printr-o țigla cu bordurile în sus, iar colțurile prin câte o *tegula mammata* de asemeni cu protuberanțele în sus.

Ca în cazul țiglelor, prezența frecventă în compunerea cistelor, a cărămizilor pătrate provenite din clădiri cu hypocaust dezafectat și a câtorva alte cărămizi folosite în mod obișnuit la instalațiile de încălzire din pereții încăperilor oferă noi indicii pentru o încadrare cronologică romană târzie.

Țigla, cărămida de hypocaust sau *tegula mammata* n-au apărut până acum în descoperirile funerare din provincia Dacia sau poate n-au fost încă publicate. Ca și în cazul numeroaselor monumente sculpturale din calcar utilizate în necropola napocensă ca material de construcție, poate fi vorba de o refolosire.

În același timp, nu trebuie să pierdem din vedere faptul că și o cistă banală din cărămizi este în măsură să conțină o piesă de inventar databilă în sec al IV-lea.

Ne referim la descoperirea întâmplătoare făcută cu ocazia construirii podului de peste Arieș, de la Potaissa – Turda. Mormântul cuprindea în afara osemintelor, o fibulă din argint *cu butoni în formă de ceapă*, binecunoscută ca aspect și încadrare cronologică¹⁴.

Ajungem în sfârșit, la categoria cea mai interesantă a înhumărilor din necropola de sud-est de la Napoca și anume cea care cuprinde în construcția mormintelor, monumente de calcar provenite din înmormântări anterioare.

La data când s-a făcut comparația între zona înmormântărilor romane târzii de la Saint Andréol (Gallia) și grupul celor cinci descoperite în 1933, pe str. Plugarilor, susținându-se aceeași încadrare și pentru acestea din urmă s-a afirmat că singurul element care lipsește unei analogii perfecte era reutilizarea unor monumente mai vechi în componența grupului de la Napoca¹⁵.

¹⁴ Mitrofan 1969, p. 521, fig. 6.

¹⁵ Wolski 1971, p. 596.

Curând desfășurarea săpăturilor arheologice avea să șteargă această diferență.

De altfel, într-o zonă apropiată necropolei de sud-est se descoperise în 1927 cunoscuta cistă lucrată din monumente reutilizate. Aceasta deși deranjată cuprindea un inventar funerar databil la începutul sec. al IV-lea, iar modificările grafice în inscripția păgână inițială indicau refolosirea mormântului de către un creștin¹⁶.

Cista din 1927 constituie din punctul de vedere al construcției o bună analogie pentru o descoperire din necropola de sud-est, din păcate aceasta fără alt inventar în afara unor fragmente ceramice. Ca și cea din 1927, cista lui M. 7 din 1973 a fost cioplită dintr-un *cippus* completat în lungime cu un acoperiș de *aedicula* așezat cu deschiderea în sus. Mormântul din 1927 avea un capac din două baze de monumente – una identificată în lapidarul MNIT din Cluj și publicată în 1977¹⁷. Cista nr. 7 avea în schimb drept capac partea inscripționată a unei stele funerare, continuată în lungime cu un medalion funerar martelat.

Întâmplător, mormântul nr. 7 a constituit prima descoperire cu monumente mai vechi reutilizate, după care au apărut alte combinații tot mai variate, ceea ce ne-a arătat că departe de a fi vorba de o excepție este dovada unei practici într-un anumit interval cronologic dat.

S-au descoperit plăci de calcar reutilizate ca simplu acoperiș deasupra unei gropi rectangulare (M. 93, Pl. II/ 1-2) fie pe sarcofage monolit (M. 66, Pl. III/1-2). Cel mai des însă, cistele din plăci pe cant sau acoperișurile lor au fost îmbinate din pereți întregi de *aedicula*, stele funerare, fragmente de sarcofage, părți din *cippus*-uri, baze de monumente, altare, etc. (Pl. I/1,3-4).

Pe baza numeroaselor analogii cu provinciile în care stăpânirea romană continuă secole de-a rândul, dincolo de sfârșitul secolului al III-lea, analiză detaliată cu altă ocazie¹⁸, am încercat o încadrare cronologică și pentru mormintele cu reutilizări din necropola de la Napoca. Considerăm deci, că acestea aparțin deceniilor de după retragerea aureliană, când o administrație locală dezorganizată, ca reflex al disoluției celei centrale a permis demontarea, adaptarea și refolosirea unor monumente ale epocii clasice romane pentru construirea unor noi morminte.

Deocamdată, nu este locul potrivit să discutăm despre talentul sculptorilor care au realizat frumoasele monumente funerare ridicate inițial, în sec. II-III, la mormintele unor cetățeni romani înstăriți, într-o zonă probabil apropiată dar neidentificată.

La a doua lor utilizare, lopicizii au cioplit monumentele în atelierele lor specializate- există în acest sens și o piesă neterminată care făcea parte din alcătuirea

¹⁶ Daicovicu 1930, p. 311; idem, 1936, p. 204-206, fig. 3; Protase 1985, p. 332-337.

¹⁷ Hica-Cîmpeanu 1977, p. 226-228.

¹⁸ Benea, Hica 2004, p. 112-153.

cistei nr. 59¹⁹, dar au tratat monumentele recuperate de pe mormintele mai vechi, strict ca material brut de construcție.

Specialiștii în artă romană au avansat ideea funcționării la Napoca a mai multor ateliere care lucrau în paralel, în epoca de înflorire a orașului.

Cu toate acestea, spre deosebire de alte centre romane din Dacia, unde sunt cunoscute în total cinci nume de lopicizi, meșteșugarii în domeniu de la Napoca rămân anonimi²⁰.

Cu atât mai puține șanse avem să aflăm ceva despre lopicizii care au realizat îmbinările ingenioase, fasonarea sau finisajele calcarului și celorlalte materiale în necropola de sud-est de la Napoca.

Rămân însă de apreciat varietatea tipurilor de construcții funerare, combinațiile rezolvate din punct de vedere estetic, strădania de-a găsi soluții pentru satisfacerea comenzilor, într-o perioadă istorică mai favorabilă sau mai nefastă, dar mereu respectând tradițiile clasice ale epocii romane.

BIBLIOGRAFIE

Ardevan, Hica
– Cîmpeanu
1985-1986	Ardevan R., Hica– Cîmpeanu I., <i>Inscriptions romaines réutilisées de Napoca</i> , Acta MN, 22-23, p 541-552.
Ardevan, Hica 2000	Ardevan R., Hica I., <i>Inscriptions de Napoca</i> , Acta MN, 37/I, p. 243-252.
Ardevan 2004
– 2005 (2007)	R. Ardevan, <i>Encore une inscription réutilisée de Napoca</i> , Acta MN, 41-42/ I, p. 189-194.
Benea, Hica 2004	Benea D., Hica I., <i>Damnatio memoriae în arhitectura romană târzie de la Dunărea de Jos</i> . Timișoara
Covaciu 1926-1928
(1929)	Covaciu N.D., <i>Descoperiri arheologice în Cluj</i> , ACMIT, I, p. 218-223
Daicoviciu 1929
(1930)	Daicoviciu C., <i>Cronica arheologică și epigrafică a Transilvaniei (1919-1929)</i> , ACMIT, II, p. 299 – 320.
Daicoviciu 1936	Daicoviciu C., <i>Există monumente creștine în Dacia Traiana în sec. II-III</i> , AISC, II (1933-1935), p. 192-209
Floca 1941	Floca Oct., <i>Sistemele de înmormântare din Dacia superioară romană</i> , Sargetia, II, p. 1-116.

¹⁹ Benea, Hica 2004, p. 134, Pl. III-IV/2, 4-5.

²⁰ Pop 1999, 216, p. 218-219.

Hica-Cîmpeanu 1977	Hica – Cîmpeanu I., <i>Cu privire la unele morminte romane târzii de la Napoca</i> , Acta MN, XIV, p. 221-237.
Hica 1999	Hica I., <i>Necropola din zona de sud-est a municipiului Napoca (sec. II-IV)</i> , Napoca 1880 de ani de la începutul vieții urbane, Cluj – Napoca, p. 97 – 104.
Iconomu 1969	Iconomu C., <i>Noi morminte paleocreștine la Mangalia, Pontica</i> , II, p. 81-110.
Kloiber 1957	Kloiber Ae., <i>Die Gräberfelder von Lauriacum. Das Ziegelfeld</i> , Linz.
Mitrofan 1969	Mitrofan I., <i>Descoperiri arheologice la Potaissa (Turda)</i> , Acta MN, VI, p. 517-523.
Pop 1999	Pop C., <i>Lapicizii din Napoca romană</i> . Napoca 1880 de ani de la începuturile vieții urbane, Cluj-Napoca, p. 215 – 220.
Preda 1980	Preda C., <i>Callatis. Necropola romano-bizantină</i> , București.
Protase 1985	Protase D., <i>Observații privind inscripția „creștinată” de la Napoca</i> , SCIVA, XXXVI,4, p. 332-337.
Torma 1879	Torma C., <i>Neue Inschriften aus Dacien</i> , AEM, III, p. 86-112.
Vágó – Bóna 1976	Vágó Eszter B – Bóna István, <i>Die Gräberfelder von Intercisa. Die spätromische Südostfriedhof</i> . Budapest.
Wolski 1971	Wolski W., <i>Sur la datation des tombes romaines de Cluj strada Plugarilor</i> , Apulum, IX, p. 583-595

Lista ilustrațiilor

- Pl. I Cluj-Napoca – necropola de sud-est. 1, 3-4, M80 Tip 5; 2, M83 Tip 1.
Pl. II Cluj-Napoca – necropola de sud-est. 1-2, M93 Tip. 2; 3, M81 tip.6; 4, M95 Tip.6.
Pl. III Cluj-Napoca – necropola de sud-est. 1-2, M66 Tip. 3; 3, M45 Tip. 4; 4, M 39 Tip.4.
Pl. IV Cluj-Napoca – necropola de sud-est. 1, M VI Tip 8; 2, M54 Tip. 7; 3, M64 Tip. 7.
Pl. V Cluj-Napoca – necropola de sud-est. 1-2, M100 Tip.5; 3-4, M XIII R, Tip.8, construcții aparte.

1

2

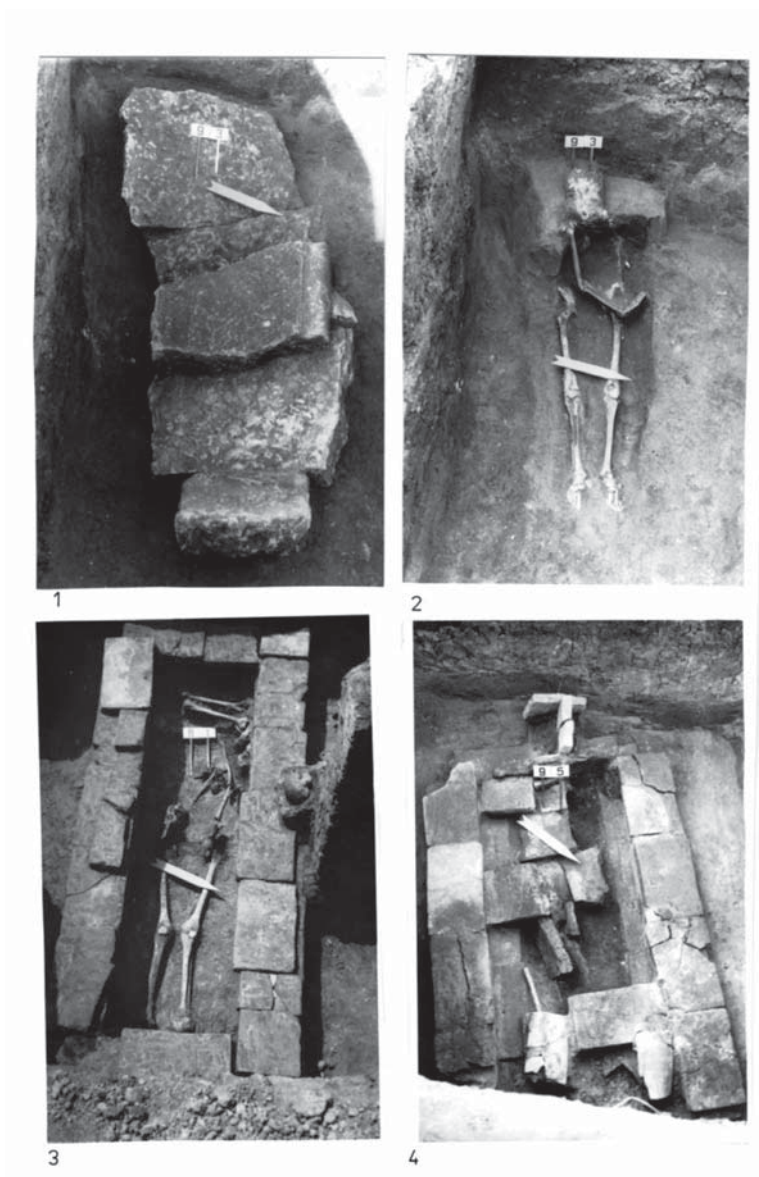

3

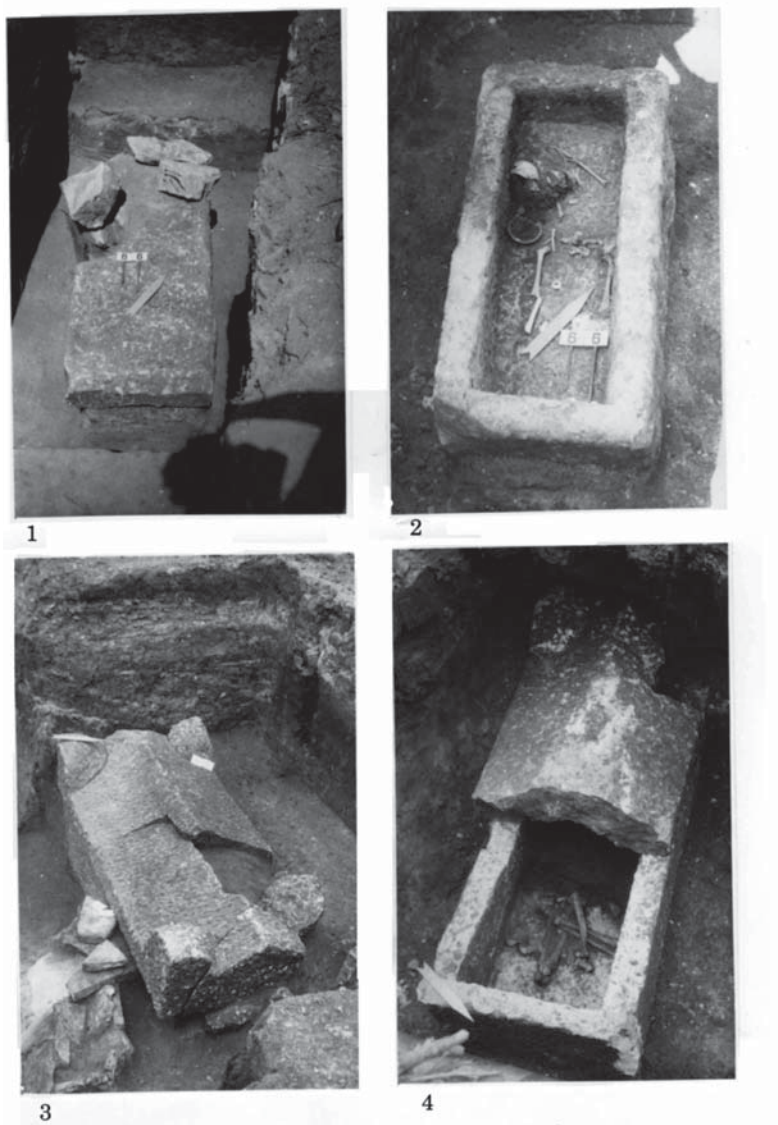

4

Pl. I

Pl. II

Pl. III

1

2

3

1

2

3

4

Pl. V